

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Із нагоди 1025-річчя запровадження християнства в Київській Русі

УДК 23/28:322 «X-XI»

В.М.Ричка*

ANNI MUNDI: НАРОДЖЕННЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ КРАЇНИ**

Розглядаються передумови та перебіг процесу християнізації Київської Русі на тлі її соціально-політичного розвитку кінця X – початку XI ст. З'ясовується символічний зміст грандіозних перетворень, ініційованих князем Володимиром Святославичем, далекосяжні наслідки його цивілізаційного вибору.

Ключові слова: християнізація, Київська Русь, Володимир, Візантія, церковна організація.

Семилітня перерва між трагічною загибеллю князя Святослава Славного на дніпрових порогах та утвердженням на київському престолі Володимира Святославича була часом ослаблення державно-політичної системи організації Русі. Як зазначав М.С.Грушевський: «Боярські правительства, що правили іменем малих князів, пильнували, зовсім природно, кожне своєї волости; політична система руських земель стратила почуття своєї одности й розпалася фактично на групу самостійних волостей»¹. Спроби старшого між синами Ярополка, який сидів у Києві, відновити єдиновладдя київського князя не увінчалися успіхом. Сам Ярополк поліг під мечами варязьких найманців Володимира.

Утвердившись 11 червня 879 р. на великокнязівському престолі, Володимир енергійно приступив до збирання, мовлячи словами М.С.Грушевського, «розсипаної храмини» Києво-Руської держави. 981 р. він спрямовує полки на західноруські землі, Перемишль, Червен та інші гради. У результаті князеві вдалося повернути до складу Русі залюднені дулібами й хорватами східнослов'янські терени, що раніше потрапили під владу Польщі, зміцнити західні кордони Київської держави. Водночас він відновив зверхність Києва над в'ятичами та

* Ричка Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, сектор досліджень з історії Київської Русі
E-mail: wolr@ukr.net

** В основі статті – доповідь, виголошена автором на засіданні вченої ради Інституту історії України НАНУ 28 березня 2013 р.

¹ Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – Т.1: До початку XI віка. – К., 1991. – С.478.

радимичами. Успішними також були його походи проти волзьких болгар та ятвягів. На південному порубіжжі постали укріплені замки-фортеці. Про їх будівництво на межі з кочовим степом повідомляють літописні джерела. Зокрема, розмах Володимирового градобудівництва допомагає уявити «Повість временних літ», в якій під 988 р. знаходимо наступну згадку:

«И рече Володимерь: «Се не добро еже малъ городъ около Киева». И нача ставити городы по Деснѣ, и по Востри, и по Трубешеву, и по Сулѣ, и по Стугинѣ. И поча нарубати мужѣ лучьшиѣ от Словенъ, и от Кривич, и от Чюди, и от Вятичъ, и от сих насели градъ»².

За його правління в основних рисах завершилося об'єднання східного слов'янства, помітно посилювалися процеси політичної консолідації давньоруської спільноти. Володимир розвинув розпочату княгинею Ольгою та її сином Святославом реформу державного управління, замінивши схильних до сепаратизму місцевих племінних князів своїми ставлениками-посадниками. У найголовніших містах Київської держави утвердилися призначені ним довірені бояри та рідні діти великого князя. Старшого свого сина – Вишеслава – Володимир посадив на княжіння в Новгороді, де донедавна урядовав Добриня, Ізяслава – у Полоцьку, Святополка – у Турові, а Ярослава – в Ростові. По смерті Вишеслава до Новгорода було переведено Ярослава, Борис утвердився в Ростові, Гліб – у Муромі, Святослав – у стольному граді древлянської землі – Іскоростені, Всеволод – у Володимирі на Волині, а Мстислав – у Тмутаракані³.

На початку свого правління Володимир намагався зміцнити державно-політичну систему Русі релігійною реформою. Утвердившись у Києві, він поблизу княжого двору поновив святилище язичницьких божеств:

«И нача княжити Володимерь въ Киевѣ единъ, и постави кумиры на холму, внѣ двора теремнаго. Перуна древяна, а главу его сребрену, а оусть златъ, и Хърса, Дажьбога, и Стрибога, и Симарьгла, и Мокошь. Жряху имъ, наричюще я боги, привожаху сыны своя и дъщери, и жряху бѣсомъ, оскверняху землю тебебами своими, и оскверниша кровью земля Руска и холм-отъ»⁴.

Володимир не знайшов, та й не міг знайти, у вірі своїх батьків істинного Бога. Спроба трансформувати язичництво, пристосувати його до нових умов та зміцнити свою владу шляхом посилення її сакралізації виявилася малоефективною. Традиційні вірування, нехай і реформовані, вичерпали себе, перешкоджаючи подальшому розвитку нової східнослов'янської держави, її входженню у співтовариство європейських народів. Для молодих «варварських» народів не було іншого шляху вступити у цивілізовану сім'ю, ніж зректися свого язичницького минулого. Як наголошував І.Шевченко: «Шлях до цивілізації пролягав через християнство – єдино правильну ідеологію, монополізовану Візантією.

² Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – Т.1. – Москва, 1962. – Стб.121.

³ Там же.

⁴ Там же. – Стб.79.

Бо християнство – точніше, візантійське християнство – і було суттю цивілізації⁵. Християнізація Русі означала входження її до світової християнської спільноти, віднайдення свого місця у співдружності християнських держав.

Після довгих вагань Володимир зробив вибір на користь християнської релігії у візантійському її варіанті. Спонукою до хрещення князя була, як видається, не тільки й не стільки сприятлива для нього політична ситуація, що зблизила Київ і Константинополь, але й сильне моральне потрясіння.

Як відомо, середньовічне мислення та відчуття були пройняті глибоким песимізмом і невпевненістю в майбутньому. Людям тієї епохи уявлялося, що світ стоїть на порозі смерті⁶. Апокаліптична напруга в тогочасній християнській ойкумені дедалі зростала з наближенням 1000-ліття Різдва Христового, яке у країнах візантійського кола очікували зустріти близько 6496 р. за прийнятим тоді у східній церкві літочисленням, тобто в 992 р. Християнський світ перебував тоді на самій середині сьомого – останнього – тисячоліття своєї історії й на схилі першої тисячі літ після Різдва:

«Уявлення про “седмори́чність” світу, що містило у собі саме сім “віків”, чи тисячоліть, було загальноприйнятим і ґрунтувалося насамперед на існуючому погляді на творення світу як на свого роду прообраз усієї наступної історії людства: сім днів творення відповідали семи “вікам” людської історії. (Адже, як сказано в апостола Петра, “у Господа один день, як тисяча років, і тисяча років, як один день” (2 Петр.: 3, 8), а до цього у Псалмоспівця: “Перед очами твоїми тисяча років, як день учорашній, коли він пройшов” (Пс.: 89, 5). Сьомий “вік” за такого погляду виявлявся останнім; саме на нього повинні були припасти “останні часи” – з’явлення антихриста, друге пришествя Христа, загальне воскресіння з мертвих і Страшний суд»⁷.

Ця есхатологічна тривога не могла не відчуватися й на Русі. Не випадково вміщена в «Повісті временних літ» під 986 р. розлога «Промова філософа» завершується описом Страшного суду:

«Поставиль же есть богъ единъ день, в не же хочеть судити, пришедь с небесе, живымъ и мертвымъ, и въздати комуждо по дѣломъ его: праведнымъ царство небесное, и красоту неизреченну, веселье бес конца, и не умирати въ вѣки; грѣшникомъ мука огнена, и червь неусыпай, и муцѣ не будет конца. Сица же будутъ мученья, иже не вѣруеть къ богу нашему Иисусу Христу: мучими будут в огни, иже ся не крестить. И се рекъ, показа Володимеру запону, на ней же бѣ написано судище господне, показываше ему о десну праведныя в весельи предъидуца в рай, а о шююю грѣшники идуца в муку»⁸.

⁵ Шевченко І. Візантія і слов'яни // *Його ж.* Україна між Сходом і Заходом: Нариси з історії культури до початку XVIII ст. / Пер. з англ. М.Габлевич. – Л., 2001. – С.13.

⁶ Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовікового Запада. – Москва, 1992. – С.157.

⁷ Карпов А.Ю. Эсхатологические ожидания в Киевской Руси конца XI – начала XII в. // Отечественная история. – 2002. – №2. – С.6. Пор.: Gippius A. Millennialism and the Jubilee Tradition In Early Rus' History and Historiography // *Ruthenica*. – К., 2003. – Т.ІІ. – С.154–171.

⁸ Лаврентьевская летопись. – Стб.105–106. «Запона», продемонстрована Володимирові, була своєрідним наочним посібником візантійських місіонерів. За свідченням джерел X ст., «із такою

Володимирові було над чим задуматися – до прийдешнього фатального дня залишалось шість років. У 987 р. київський князь відряджає своїх «мужів» до волзьких болгар, на латинський Захід та до Візантії з метою «випробувати» віру різних народів. Найбільшим потрясінням для них стала церковна служба за грецьким обрядом:

«И придохомъ же въ Греки, и ведоша ны, идеже служатъ богу своему, и не свѣмы, на небѣ ли есмы были, ли на земли: нѣсть бо на земли такого вида ли красоты такая, и недоумѣемъ бо сказати; токмо то вѣмы, яко онѣдѣ богъ с челоувѣки пребываетъ, и есть служба их паче всѣхъ странъ. Мы убо не можемъ забыти красоты тоя, всякъ бо челоувѣкъ, аще вкусить сладка, послѣди горести не принимаетъ, тако и мы не имамъ где быти»⁹.

Із ними погоджуються й київські бояри, кажучи Володимирові, «аще бы лихъ законъ Грецький, то не бы баба твоя прияла Ольга, яже бѣ мудрѣиши всѣхъ челоувѣк»¹⁰. Дистанціюючись від легендарних мотивів цього літописного переказу, не можна не помітити за його зовнішніми формами ознак відчайдушної спроби Володимира позбутися разом з усією країною язичництва.

Укладена у вересні 987 р. русько-візантійська союзницька угода¹¹ стала рятівним колом для Русі. Для Володимира настала зоряна мить. Тоді Візантія переживала нелегкі часи. Імператорські війська влітку 986 р. зазнали поразки в битві з болгарами біля ущелини Траянові Врата, а у грудні того ж року частина військової аристократії підняла повстання. Очолив заколотників полководець Варда Фока, який проголосив себе імператором. Усе це й змусило Василя II (976–1025 рр.) шукати військової підтримки з боку Русі. Як'я Антіохійський близько 1066 р. писав:

«І підняв відкритий бунт Варда Фока, і проголосив себе царем [...], і оволодів країною греків до Дорилеї та морського узбережжя, і дійшли війська його до Хрисополя. І стала небезпечною справа його, і був стурбований цар Василій через силу військ його та перемоги його над ним. І виснажилися його багатства, і спонукала його доля послати до царя русів – а вони його вороги, – щоби просити їх допомогти йому»¹².

самою метою Страшний суд показували й століттями раніше в Болгарії (правда, не на «запоні», тільки на стіні мисливської хатини Бориса-Михайла) і що ефект був негайний, адже варвар Борис-Михайл тут-таки прийняв християнство» (див.: *Шевченко І.* Релігійні місії очима Візантії: імперський зразок і його місцеві варіанти // *Його ж.* Україна між Сходом і Заходом... – С.44). Пор.: *Петрухин В.Я.* Русь в IX–X вв.: От призвання варягов до вибора веры. – Москва, 2013. – С.375–381.

⁹ Лаврентьевская летопись. – Стб.108.

¹⁰ Там же.

¹¹ *Poppe A.* The Political Background to the Baptism of Rus': Byzantino-Russian Relation between 988–989 // *Dumbarton Oaks Papers.* – Washington, 1976. – Vol.30. – P.209–211; *Idem.* The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300 // *Harvard Ukrainian Studies.* – 1997. – Vol.XXI. – №3/4. – P.322–327; *Поппе А.* Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р. // *Український історичний журнал.* – 1990. – №6. – С.20–33.

¹² Імператор Василій Болгаробойца: Извлечения из летописи Якъи Антиохийского: Издал, перевёл и объяснил барон В.Р.Розен // *Записки Императорской АН.* – Санкт-Петербург, 1883. – Т.44. – Прил. №1. – С.23.

На переговорах у Києві Володимир погодився допомогти Візантії, але в обмін за це просив, не більше й не менше, руку доньки покійного імператора Романа II – принцеси Анни. Цікаво, що двома десятиліттями раніше до однієї з дочок цього василевса сватав свого сина імператор Оттон I, однак йому було ввічливо відмовлено. За інших умов аналогічну відповідь дістав би, звісно, і Володимир. Але ж київський князь пообіцяв негайно відправити для боротьби з повстанням Варди Фоки руське допоміжне військо й повернутися разом із народом Русі у християнство. Володимир і сам прагнув прилучити свою державу до християнської сім'ї народів тогочасного світу, безперечним сувереном (батьком) якої був візантійський імператор. Завдяки спорідненню з імператорським домом цей шлях можна було подолати набагато швидше та з чималою політичною вигодою для Києва. Василій II змушений був пообіцяти видати за нього свою сестру Анну:

«І уклали вони між собою договір про свояцтво, і одружилися цар русів із сестрою царя Василія, після того, як він поставив йому умови, щоб він хрестився й увесь народ його країни, а вони – народ великий. І не зарахували себе руси тоді ні до якого закону, і не визнавали ніякої віри»¹³.

Володимир дотримав слова – 6 тис. його вояків вирушили до Константинополя¹⁴. Це військо й урятувало Македонську династію від узурпатора Варди Фоки, розгромивши того в битві під столицею Візантії навесні 989 р. Сам Володимир вирушив, коли настав час, у Крим¹⁵, щоб покарати корсунян, які перейшли на бік політичних супротивників візантійського імператора Василя II та його брата Константина.

Корсунська випава, як доводить А.Поппе, мала місце 989 р.¹⁶ Проте в літописі звістка про цю подію вміщена під 988 р. Сюжетна канва цього літописного джерела символічно окреслює шлях набуття Володимиром віри й царственої моці. Візантійський Херсон (Корсунь) і його субститут – Царгород символізували витоки й оплот християнської віри, яку потрібно не смиренно прийняти від греків як дар, а відвоювати в нелегкій боротьбі. Ця ідея розвивається давньоруськими книжниками в оповіді про довготривалу облогу міста, її труднощі та винахідливість Володимира, який, перетнувши труби, по котрих до обложених надходила вода, змусив останніх відчинити браму. Заволодівши містом, Володимир з невгамовним войовничим запалом продовжував стукати у грецькі двері: «Посла Володимеръ ко цареви Василью и Костянтину глаголя сице. се град ваю славныи взях. слышю же се яко сестру имата девою да аще е не власта за мя. створю граду вашему якоже и сему створих»¹⁷. Военне щастя

¹³ Імператор Василий Болгаробойца: Извлечения из летописи Яхъи Антиохийского... – С.23–24.

¹⁴ Див.: *Васильевский В.Г.* Варяго-русская и варяго-английская дружина в Константинополе // *Его же. Труды.* – Санкт-Петербург, 1908. – Т.1. – С.196–210.

¹⁵ В.Г.Васильевський уважав, що Володимир здійснив два походи на Корсунь: перший – до, а другий – уже після хрещення Русі (див.: *Васильевский В.Г.* К вопросу о времени и месте крещения князя Владимира // Санкт-Петербургский филиал Архива РАН. – Ф.96. – Оп.1. – Ед.хр. №1. – Л.6 об. – 7).

¹⁶ *Poppe A.* The Political Background... – P.209–211; *Idem.* The Christianization... – P.322–327; *Поппе А.* Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р. – С.20–33.

¹⁷ Лаврентьевская летопись. – Стб.109–110.

«варварського вождя» визначають трофеї нової віри, що дісталися йому разом із престижним призом – рукою грецької царівни.

Саме Анні приписується визначальна роль у справі навернення на християнство Володимира та всієї Русі. Її призначення сформульоване літописцем у вкладених в імператорські уста словах: «Обратить Богъ тобою рускую землю в покаяне»¹⁸. Своєю появою в Руській землі вона приносить Володимирові зцілення від важкої недуги. Описане в літописі несподіване осліплення й чудесне одужання київського князя символізує його духовне прозріння, просвітлення й перевтілення влади, яка відтепер є царствоною (гр. «*basielia*»). Невипадково після хрещення Володимир прибрав ім'я Василя, яке не тільки символізувало його небесного християнського патрона, але й було тотожним іменню шурина – візантійського імператора Василія II.

Захоплене й упокорене місто Володимир передав Василієві II, а сам із тріумфом повернувся до Києва, де й відбувалися основні події грандіозного історичного дійства – навернення у християнство підданих його країни. Охрещенню киян передувало демонстративне плюндрування язичницького пантеону у центральній частині столиці Русі, облаштування котрого «Повість временних літ» датує під 988 р. Князь Володимир наказав, як сповіщає літописець,

«кумиры испроврещи. овы осечи. а другия огневи предати. Перуна же повеле привязати. коневы къ хвусту. и влещи с горы по Боричеву на Ручай. 12 мужа пристави тети жезль-мь [...] Влекуму же-му по Ручаю къ Днепру. плакахуся-го невернии людъ еще бо не бяху прияли святого крещенья. и привлекше вринуша и въ Днепръ. и пристави Володимеръ рекъ. аще где пристанеть вы. то отреваите-го от берега. дондеже пороги проидеть. то тогда обабитися-го. они же повеленая створиша. яко пустиша. и проиде сквозе пороги. изверже и ветръ на рень. и оттоле прослу Перуныя Рень. якоже и до сего дне словеть»¹⁹.

Староруські книжники-християни пояснювали, що ця акція була вчинена для знеславлення язичницьких богів («се же не яко древу чююще, но на поруганье бѣсу, иже прелщаше сим образом чловеки, да възмездье приметъ от человекъ»). Більшість сучасних дослідників, покликаючись на це повідомлення «Повісті временних літ», зазвичай сприймають його буквально, стверджуючи, що глумлива розправа над Перуном повинна була скомпрометувати та принизити цього донедавна всесильного в очах киян божества. У цих діях Володимира слід убачати продумане обрядове дійство, яке у системі морально-етичних цінностей язичницького суспільства символізувало «вигнання» чи «поховання» божественного кумира²⁰. Його не випадково прив'язали до хвоста коня, котрий у повір'ях давніх слов'ян виступав одним із поводирів на той світ.

¹⁸ Там же. – Стб.110.

¹⁹ Там же. – Стб.116–117.

²⁰ Див.: Васильев М.А. Великий князь Владимир Святославич: от языческой реформы к крещению Руси // Славяноведение. – 1994. – №2. – С.38–55; Его же. Язычество восточных славян накануне крещения Руси: Религиозно-мифологическое взаимодействие с иранским миром: Языческая реформа князя Владимира. – Москва, 1999. – С.234–245.

Вода, куди вкинули Перуна, також віддавна пов'язувалася зі смертю, потойбічним, «тим» світом²¹. Побиття палицями теж мало ритуальний характер: ідола необхідно було фізично знищити. Утім, схоже, що перед нами – літературний прийом, яким скористався старокиївський книжник-християнин, аби в такий спосіб засвідчити перетворення язичницького боввана на «полову з току жнив» (Дан.: 2, 32–35). Такого ж літературного походження й літописний сюжет із побиттям київського ідола палицями, зневаження його конем та вогнем²².

Київські неофіти спровадили Перуна за межі міста й вкинули його в ручай. У такий самий спосіб відбувалось «очищення» Єрусалима від ідолства. Як свідчать старозавітні тексти Біблії, тамтешні жертovníки та боввани були викинуті в долину Кедрон, де під Єлеонською горою збігав ручай, несучи свої води в Мертве море (3 Цар., 15: 13; 4 Цар., 23: 4, 6; 2 Пар., 29: 16; 30:14).

Перуна проводжали аж до дніпрових порогів, за якими відкривався «чужий світ», кочове «Поле». Тобто, його спровадили до крайньої межі розселення слов'ян. Це означало, що за межі їхньої держави випроводжувалося язичництво. Як бачимо, новонароджуване християнське царство ніби «розгортається» з сакрального центру – Києва, утворюючи довкола нього такий самий сакральний простір. При цьому очисну роль тут знову відіграє міфологема води.

Дванадцять «мужів», яких Володимир поставив шмагати поваленого ідола палицями, символізують, як уявляється, дванадцять апостолів. У христології відповідне число означає оновлене людство, земну й небесну церкву:

«Воно найближче пов'язане з числом дванадцяти синів Іакова й, за аналогією, колін Ізраїлевих. [...] 12 – число Ізраїлю, відповідно “нового Ізраїлю”, тобто церкви, “боголюдське” число (як витвір співмножників 3 і 4, де 3 – символ божественної суті та “горнього світу”, а 4, число матеріальних стихій, країн світу й т.п. – символ людської природи, “дольного світу”), число особливого обрання»²³.

Це надавало літописній оповіді про хрещення Русі рис грандіозного акту її, Русі, «нового обрання», і засвідчувало апостольське призначення київського правлячого дому. Оцю апостольську опіку підтверджують і слова молитви Володимира, виголошені ним відразу після охрещення його підданих:

«Взрѣвъ на небо рече Христе Боже створивши небо и землю. призири на новыя люди сия и дажь имъ Господи. оувѣдѣти тебе истиннаго Бога. якоже оувѣдѣша страны хрестыянскыя. оутверди и вѣру в них праву и несовратьну. и мнѣ помози Господи на супротивнаго врага. да надѣяся на тя. и на твою державу. побѣжю козни его»²⁴.

²¹ *Bylina St. Słowiański świat zmarłych u schyłku pogaństwa: Wyobrażenia przestrzenne* // *Kwartalnik Historyczny*. – 1993/1994. – Roczn. – №4. – S.73–88.

²² Пор.: *Истрип В.М.* Книги временныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе: Текст, исследование и словарь. – Т.І. – München, 1922. – С.182.

²³ *Аверинцев С.С.* Дванадцять апостолов // *Його ж.* Софія-Логос: Словник. – К., 1999. – С.65.

²⁴ *Лаврентьевская летопись*. – Стб.118.

Володимирове хрещення народу Русі давньоруські книжники співвідносили, як уявляється, із даруванням юдеям Закону при горі Синай. Пам'ять про цю подію відзначалася в Палестині в п'ятдесятний день після Пасхи. Згідно з християнською традицією, саме в день П'ятидесятниці на учнів Ісуса Христа, які зібралися в Єрусалимі на молитву, зійшов Святий Дух, котрий наповнив їх здатністю виконати заповідану Ісусом місію – нести роду людському слово Христове, проповідувати його вчення (Лк., 24, 49). Такою здатністю наділяють і Володимира давньоруські книжники, через що можна обережно припустити, що літописне масове хрещення киян у Дніпрі збіглося зі святом П'ятидесятниці (у 988 р. – припадало на 27 травня)²⁵.

Священний зміст події дня П'ятидесятниці передає наступний канон св.Кузьми Маюмського: «Нашедшая сила днесь сія, Духъ благій, Духъ премудрости Божія, Духъ от Отца исходяй, и Сыномъ вернымъ намъ являйся, подавалень, въ нихъ же вселяется естествомъ святыни, в ней же зрится»²⁶. До цього слід додати, що на один із травневих днів свята П'ятидесятниці припадає ще й празник «чуда явлення хреста на небі в Єрусалимі», який особливо шанувався візантійською церквою²⁷. У християнській вірі Володимир знайшов опору та захист перед днем Страшного суду, який очікувався 992 р.:

«Сбыся пророчество на Русьстѣи земли глаголюще во оны дни оуслышать глусии словеса книжная. и яснь будетъ языкъ гугнивых. си бо не бѣша преди слышали словесе книжного. но по Божью строю. и по милости своеи помилова Богъ»²⁸.

Не випадково, либонь, до 6499 (991 р.) літописець відносить дату зведення на Перуновому пагорбі в Києві патрональної церкви Св. Василя, закладку першого мурованого храму Успіння Богородиці та заснування київської митрополичої кафедри й кількох єпископій. Як свідчить «Повість временних літ», Володимир повелів

«рубити церкви. и поставляти по мѣстомъ. иде же стояху кумири. и постави церковь святого Василья на холмѣ. иде же стояше кумиръ Перунъ. и прочии. иде же творяху потреби князь и людѣ»²⁹.

У складеному за Ярослава Мудрого «Слові про закон і благодать» митрополита Іларіона (першого церковного достойника – русина за походженням) осмисленню хрещення/перевтілення Ярославового батька відводиться чільне місце:

«Члчское естъство съвлѣче же ся убо каган нашъ и съ ризами ветъхааго чловека съложи тлѣннаа. отрясе прахъ невѣриа и вѣлѣзе

²⁵ Понне А. Візантійсько-руський союзницький трактат 987 р. – С.20–22.

²⁶ Богослужбные каноны на славянском и русском языках, изданные Евграфом Ловягиным. – Санкт-Петербург, 1861. – С.97.

²⁷ Сергий, архим. [Спасский]. Полный месяцеслов Востока. – Т. II: Святой Восток. – Москва, 1876. – Ч. I. – С.119; Ч. II. – С.125–126.

²⁸ Лаврентьевская летопись. – Стб.119.

²⁹ Там же. – Стб.118.

въ святую купѣль. И породися от духа и воды [...] имя примѣ въчно именовито на роды и роды. Василии. Им же написася в книги животныя. в вышнихъ градѣ и нетлѣннѣмъ Иерусалимѣ»³⁰.

Уславлюючи Володимира Святославича, Іларіон називає наставницею його благовір'я зведену ним церкву Св. Богородиці Десятинної. Будівництво першого кам'яного християнського храму «на прибіжище и спасеє душамъ вѣрнымъ» тривало, за свідченням літописних джерел, сім років. Важко сказати, скільки насправді знадобилося будівельних сезонів для спорудження Десятинної церкви. Однак оці сім років, що відділяють у літописі дату закладення храму та його освячення, мають глибокий символічний сенс. Очевидно, відповідно до біблійної традиції, вони осмислювалися як сім днів творіння, становлення нового світоладу (1 М., 2: 1–3).

Освячення церкви в 996 р. перетворилося на велике свято. У травневу неділю Володимир разом із духівництвом і народом увійшов до новозбудованого храму та склав молитовну подяку Богові. Після чого він, «створи празникъ великъ въ тѣ день. боляромъ и старцемъ людським. и убогим раздая именье много»³¹.

Біблійна традиція освячення храмів лічить сім днів таких святкувань. Після освячення Храму, збудованого Соломоном в Єрусалимі, він учинив свято, яке тривало сім днів і тільки на восьмий відпустив народ (3 Цар., 8:65). Виконавши свою обітницю побудувати у стольному місті церкву Василеві, Володимир святкував її освячення разом із народом, як свідчать джерела, також вісім днів³². Оця «хронологічна симетрія»³³ в літописних датуваннях (семирічна перерва між смертю Святослава й утвердженням Володимира на київському столі, семирічне будівництво Десятинної церкви та 7/8-денне святкування освячення християнських храмів) символічно маркує народження (дні творення) християнської країни.

Охрещення Володимира Святославича й навернення у християнство його підданих було наслідком свідомого вибору володаря київського престолу, який розумів, що збереження традиційного язичництва перешкоджає подальшому поступу молодій східнослов'янській державі, її входженню у співтовариство європейських народів. Християнізація Русі означала прилучення її до християнської спільноти, віднайдення нею свого місця серед одновірних держав. Після запровадження нової віри Київська держава, згідно з тогочасними уявленнями, ніби очистилася від скверни, із не-країни ставши країною³⁴. Завдяки принизливому для візантійського імператорського дому одруженню Володимира з представницею Македонської династії Анною, київський князь одразу ж посів у цій ієрархії чільне місце. Християнізація Русі за Володимира Святославича остаточно закріпила в очах Візантії законність влади київських князів, або, сказати

³⁰ «Слово о законе и благодати» Иларiona / Изд. А.М.Молдован. – К., 1984. – С.92–93.

³¹ Лаврентьевская летопись. – Стб.124.

³² Там же. – Стб.125.

³³ Термін В.Г.Лушина (див.: Лушин В.Г. Симметричность летописных дат IX – начала XI вв. // Историко-археологические записки. – Зимовники, 2010. – Кн.1. – С.33–38).

³⁴ Див.: Ричка В. Середньовічна Україна-Русь: становлення ідеї християнської держави // Український історик. – 1997. – Т.1/4 (132/135). – С.70–79.

б, удержавило державність. Згідно з тогочасними суспільними уявленнями, Русь ніби знайшла духовне прозріння: «Благослове Господь Иисус Христос. иже възлюби новыя люди Руськую землю. и просвѣти ю крещенъемъ святымъ»³⁵.

Християнізація Київської Русі вторувала шлях до поширення надбань візантійської культури, сприяла закріпленню принципу єдиновладдя як політичної норми. Означала легітимацію на міжнародній арені. Київський князь відтепер перестав бути «варварським вождем» незнаной у християнському світі країни. Примітно, що арабські письменники Як'я Антіохійський, Абу-Шоджа й Ібн ал-Атир називали Володимира «царем» – так само, як і візантійського імператора. Царська титулатура вживається в літописних джерелах і щодо великих князів Володимиро-Суздальської землі XII ст. та Галицько-Волинської Русі. Як показав В.Водов, застосування царського титулу стосовно давньоруських правителів мало спорадичний характер. Здебільшого він уживався з використанням візантійських зразків красномовства для підкреслення політичного престижу, прославлення того чи іншого князя³⁶. Відсутність скільки-небудь помітних претензій на титул царя в домонгольській Русі, очевидно, була пов'язана з особливостями політичної структури Русі кінця XI – середини XII ст.:

«У цей період усі східнослов'янські землі перебували під владою князівського роду Рюриковичів: верховним правителем був той, хто вважався “старійшим” у роді та посідав київський стіл. Звідси – певна індіферентність до титулатури: не вживався в той час послідовно й титул “великий князь” – його починають використовувати з кінця XII ст., коли відокремлення самостійних князівств і розпад князівського роду на окремі гілки створили ситуацію, за якої виникла потреба в титулі для підкреслення політичного верховенства. Відповідно й титул “цар”, що потрапив на Русь саме в період відносно байдужого ставлення Рюриковичів до титулатури, титулом не став, а використовувався як своєрідне позначення князя “високим стилем”»³⁷.

Із запровадженням християнства на Русі в кінці X ст. та за наступної візантинізації придворного життя в Києві, що її дослідники пов'язують з особою Анни, влада київського князя у своїх зовнішніх виявах набувала уподібнення біблійно-християнським праобразам, матеріалізованим культурою візантійського імператорського двору. Носієм його традицій були царгородські достойники, котрі прибули до давньоруської столиці у складі почту грецької принцеси. У ряді своїх досліджень А.Поппе послідовно обґрунтовує думку про те, що, потрапивши в Київ, «цесариця» Анна, як називають порфірородну дружину князя Володимира давньоруські літописи, не вдовольнилася становищем

³⁵ Лаврентьевская летопись. – Стб.119.

³⁶ *Vodoff V. Remarques sur le valeur du terme «tsar» appliqué aux princes russes avant le milieu du XV e siècle // Oxford Slavonic Papers: New Series. – Oxford, 1978. – Vol.XI. – P.16–20; Idem. La titulature des princes russes du Xe au début du XIIe siècle et les relations extérieures de la Russie Kévienne // Revue des Etudes Slaves. – 1983. – №1. – P.139–150.*

³⁷ *Горский А.А. Представление о «царе» и «царстве» в средневековой Руси (до середины XVI в.) // Царь и царство в русском общественном сознании (Мировосприятие и самосознание русского общества. – Вып.2). – Москва, 1999. – С.18. Пор.: Dimnik M. The title «grand prince» in Kievan Rus' // Mediaeval Studies. – Toronto, 2004. – Vol.66. – P.253–312.*

рядової «архонтиси», а намагалася піднести статус свого чоловіка до рівного собі, увінчавши його голову царським вінцем³⁸.

Місце киево-руської церкви у структурі візантійської єпархіальної організації, юрисдикція котрої поширювалася на Русь із часу заснування там митрополії, визначалася спеціальним документом – «Notitia episcopatom». Київська митрополія вперше згадується в подібному списку кінця X ст.³⁹ У 990-х рр. помісні єпископські кафедри існували в Новгороді, київському Білгороді, Чернігові. Пізніше – у Переяславі, Полоцьку, Володимирі-Волинському, Перемишлі, Турові, Юр'єві, Ростові, Смоленську, Галичі, Рязані та Володимирі-на-Клязьмі.

Вищий духовний клір становили переважно греки, які прибували до Києва з-над берегів Босфору. Персональний склад корпусу митрополитів Русі⁴⁰ та діяльність цих духовних сановників, які керували руською церквою, загалом добре відомий. Їм належала визначальна роль у справі укорінення християнства в усіх сферах життя, церковному будівництві та просвітництві. Вони були головними порадиниками Володимира в питаннях упровадження норм християнської моралі та пристосування до місцевих умов основних елементів візантійського церковного права. Митрополит Іларіон у своєму «Слові про закон і благодать» згадує про те, що Володимир «съ новыми нашими отци епископы сънимаюся чясто съ многымъ съмѣренѣмъ съвѣщаваашеся, како въ челоуѣцѣхъ сихъ новопознавшѣихъ Господа закон оуставити»⁴¹.

Володимир надав церкві право творити суд у питаннях, що підлягали її юрисдикції. Первісне ядро так званого «Устава Володимира о судах церковних», що відомий у багатьох списках XII–XVII ст., становили, як уже доведено, грецький номоканон та настанови дружини Володимира – княгині Анни. У запропонованій Я.Щаповим реконструкції тексту архетипу «Устава» Володимира, у 3–5-й його статтях, зокрема, сповіщається:

«И потом летом минувшим создах церковь святую Богородицю и дах десятину к ней по всей земли Русской княженья от всего суда десятую векшу, ис торгу десятую неделю, из домов на всякое лето десятое и всякого стада и всякого жита к чюдной Матери Божии и чюдному Спасу. И потом възрех в греческыи номоканун и обретох в нем, юже не подобает сих тяж и судов

³⁸ *Poppe A.* Der Kampf um die Kiever Thronfolge nach dem 15. Juni 1015 // *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte.* – 1995. – Т.50. – С.275–296; *Idem.* Spuścizna po Włodzimierzu Wielkim: Walka o tron Kijowski 1015–1019 // *Kwartalnik Historyczny.* – 1995. – №3/4. – С.3–22; *Idem.* Feophana von Novgorod // *Byzantinoslavica: Revue internationale des études Byzantines.* – Prague, 1997. – Т.LVIII. – №1. – Р.131–158; *Поннэ А.* Феофана новгородская // *Новгородский исторический сборник.* – Санкт-Петербург, 1997. – №6. – С.102–120; Его же. «А от болгарыне Борис и Глеб» // *От древней Руси к России нового времени: Сб. ст. к 70-летию А.Л.Хорошкевич.* – Москва, 2003. – С.72–76; *Его же.* Земная гибель и небесное торжество Бориса и Глеба // *Труды Отдела древнерусской литературы Института русской литературы РАН.* – Санкт-Петербург, 2003. – Т.54. – С.304–336.

³⁹ *Бибииков М.В.* Byzantinorossica: Свод византийских свидетельств о Руси. – Москва, 2004. – Кн.1. – С.403–405.

⁴⁰ *Soloviev A.V.* Metropolitensiegel des Kiewer Russland // *Byzantinische zeitschrift.* – München, 1962. – Bd.55. – С.292–301; *Поннэ А.* Митрополиты Киевские и всея Руси (988–1305 гг.) // *Подкарпатски Г.* Християнство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.): Изд. 2-е, испр. и доп. для русского перевода / Пер. А.В.Назаренко, под ред. К.К.Агентьева. – Санкт-Петербург, 1996. – С.446–471.

⁴¹ «Слово о законе и благодати» Илариона. – С.96.

судити князю, ни бояром, ни судьям его. И сгадав аз со своею княгиною Анною и со своими детми дал есмь святеи Богородици и митрополиту и всем епископам»⁴².

Церковне право взяло під свій контроль шлюбні відносини, регулювало норми поведінки білого й чорного духівництва, декларувало судовий імунітет відносно всього християнізованого населення країни. Виступаючи захисником соціальних низів, церква не тільки засуджувала найбільш грубі форми гноблення людності, але й намагалася доступними їй методами впливати на соціальну практику. Вона взяла під свою опіку холопів, а також людей, котрі мали фізичні вади, жебраків, юродивих тощо, найбільш знедолені групи населення.

Володимир спробував також пристосувати до реалій давньоруської дійсності й головні норми візантійського цивільного права. Як сповіщає «Повість временних літ» під 996 р.:

«Живяше же Володимерь в страсть Божьи. и оумножишася зело разбоеве. И рѣша епископи Володимиру. се оумножишася разбоиници. почто не казниши ихъ. Он же рече имъ боюся грѣха. Они же рѣша ему ты поставлень еси от Бога. на казнъ злымъ. а добрымъ на милованье. достоить ти казнити разбоиника. но со испытомъ. Володимерь же отвергъ виры нача казнити разбоиникъ»⁴³.

Віра – грошовий штраф, що стягувався князівським служителем (вірником) за вбивство чи покалічення дружинника або когось із двірських слуг – згадується у законодавчому кодексі, укладеному за Ярослава Мудрого, що дістав назву «Правда Роська»⁴⁴.

Це рішення, як виявилось, мало згубні наслідки для стану князівської скарбниці. Через що Володимир невдовзі змушений був повернутися до старого порядку стягнення штрафів: «И рѣша епископи и старци. рать многа оже вира то на оружьи. и на коних буди. и рече Володимерь тако боуде. и живяше Володимерь по устроенью отьню и дѣдню»⁴⁵. Як бачимо, ці надходження становили вагому частку поповнення державних коштів, які йшли на утримання дружини князя та всього війська.

Матеріальне забезпечення церковної організації на перших порах становили відрахування десятої частини від прибутків. Як свідчать літописи, Володимир, «рекъ сице даю церкви сеи святеи Богородици от имения моего и от градъ моихъ десятую часть»⁴⁶. Інститут десятини – не місцевий винахід, він був привнесений на Русь разом із християнським віровченням (Повт. закону, 14:22–26):

«Конче даси десятину з усього врожаю насіння твого, щорічно на полі [твоїм] зросте, і будеш ти їсти перед лицем Господа, Бога свого, у місці, яке Він вибере, щоб ім'я його перебувало там, десятину

⁴² Див.: *Щапов Я.Н.* Княжеские уставы и церковь в Древней Руси XI–XIV вв. – Москва, 1972. – С.120.

⁴³ Лаврентьевская летопись. – Стб.126–127.

⁴⁴ Див.: *Памятники русского права.* – Вып.1: Памятники права Киевского государства X–XII вв. – Москва, 1952. – С.80.

⁴⁵ Лаврентьевская летопись. – Стб.127.

⁴⁶ Там же. – Стб.124.

збіжжя свого, виноградного соку свого, і оливки своєї, і першорічних худоби своєї великої і худоби своєї дрібної, щоб навчився ти боятися Господа, Бога свого, по всі дні. А коли дорога буде занадто довга для тебе, так що не зможеш понести того, бо буде занадто далеко для тебе місце, яке вибере Господь, Бог твій, щоб покласти ім'я своє там, коли поблагословить тебе Господь, Бог твій, то даси в сріблі і зав'яжеш те срібло в руці своїй, і підеш до місця, яке вибере Господь, Бог твій, і витратиш те срібло на все чого буде жадати душа твоя, – на худобу велику й худобу дрібну, і на вино, і п'янкий напій, і на все, чого зажадає душа твоя, і будеш ти їсти там перед лицем Господа, Бога свого, і будеш тішитися ти на дім твій».

Перехід від язичництва до християнства не був релігійною війною. Важливим у цьому відношенні є статусні відмінності новонавернутих у християнство людей. Практика так званого неповного хрещення («prima signatio») відкривала доступ людині до християнської громади, але передбачала збереження зв'язків з язичницьким середовищем. Здається, прошарок оглашених – осіб з особливим, сказати б, проміжним релігійним статусом, у Київській Русі був досить потужним. Проте наявні джерела, на жаль, не дають прямих свідчень. Натомість вони змальовують швидкі темпи храмубудівництва. За свідченням саксонського хроніста Тітмара Мерзебурзького, ще на початку XI ст. у Києві було понад 400 церков⁴⁷. Пожежа, котра спалахнула в місті у червні 1124 р., знищила, за літописними джерелами, майже 600 храмів. Грандіозні масштаби культового будівництва в давньоруському Києві пояснюються тим, що майже кожний заможний містянин намагався спорудити бодай невеликий храм на власному дворі. На перших порах у такий спосіб демонструвалися релігійні переконання (справжні чи вдавані) і лояльність до влади, а пізніше такі церкви використовувалися для задоволення культових потреб домовласника та його роду.

Про успіхи християнізації Русі свідчить неперевершене за своєю літературною досконалістю та ідейним змістом «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, виголошене за якихось 50 років (15 липня 1049 або 1050 рр.) після Володимирового хрещення в Десятинній Богородичній церкві за присутності Ярослава Мудрого та його родини біля гробу Володимира⁴⁸. До складу «Слова...» входила й «Похвала» Володимирові. Обидва твори складають одну нерозривну літературну цілість. Однак у своєму первісному вигляді вони були

⁴⁷ *Thietmar von Merseburg. Chronik* // Латиноязычные источники по истории Древней Руси: Германия (IX – первая половина XII вв.) / Сост., пер. и комм. М.Б.Свердлова. – Москва; Ленинград, 1989. – VIII. – С.64, 69.

⁴⁸ *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т.3. – К., 1993. – С.468; *Мюллер Л.* Киевский митрополит Иларион: жизнь и творчество // *Его же.* Понять Россию: историко-культурные исследования / Пер. с нем. – Москва, 2000. – С.98–99; *Poppe A.* The Building of the Church of st. Sofia in Kiev // *Journal of Mediaeval History.* – 1981. – Vol.7. – P.39. Про інші думки щодо часу й місця виголошення «Слова...» див.: *Розов Н.Н.* Синодальный список сочинений Илариона – русского писателя XI в. // *Slavia.* – 1963. – №32. – С.148; *Ужанков А.Н.* Когда и где было прочитано Иларионом «Слово о законе и благодати» // *Герменевтика древнерусской литературы.* – Москва, 1994. – Сб.7. – Ч.1. – С.75–106; *Его же.* Из лекций по истории русской литературы XI – первой трети XVIII в.: «Слово о законе и благодати» Илариона Киевского. – Москва, 1999. – С.17–21; *Данилевский И.Н.* Повесть временных лет: Герменевтические основы изучения летописных текстов. – Москва, 2004. – С.261; *Симонов Р.А.* Математическая и календарно-астрологическая мысль Древней Руси: По материалам средневековой книжной культуры. – Москва, 2007. – С.193–196.

самостійними, цілісними, скомпонованими Іларіоном в єдине ціле після постановлення його на київську митрополичу кафедру. Вправний теолог та ерудит, київський мислитель, зокрема, стверджував:

«Хвалить же похвалными гласы Римская страна Петра и Павла има же вероваша въ Исуса Христа Сына Божееа; Асеа і Ефесъ и Пафмъ – Іоанна Богословьца; Индиа – Фому; Египеть – Марка. Вся страны и гради и людее чтяты и славяты коегождо ихъ учителя иже наоучиша я православней вяре. Похвалимъ же и мы по силе нашеи малыми похвалами великаа и дивнаа сътворышааго нашего оучителя и наставника, великааго кагана нашеа земли Володимера»⁴⁹.

Іларіон відводить тут Володимирові, як уявляється, почесну апостольську роль. Ідея його служіння Русі обґрунтовується і Яковом Мніхом, котрий у своїй «Пам'яті й похвалі князеві Володимирові» називає того апостолом «в князихъ»⁵⁰. Характерним у цьому відношенні є також повідомлення «Киево-Печерського патерика»: «Видехом свет веры апостолом нашим, посланным от Бога, князем Владимиром: сам Бога познав святым крещением и нам того показав»⁵¹.

Володимир продовжив справу апостола Павла, який, за твердженням літописця, «учитель Словенську языку есть». Павло не знав Ісуса Христа у часі його земного життя й не входив до кола дванадцяти апостолів, але «з огляду на особливе покликання та надзвичайні місіонерсько-богословські заслуги був шанований як “першопрестольний апостол” і “навчитель всесвіту” відразу після Петра й разом із ним»⁵². Подібно до Павла, наймолодшого з апостолів і, за його словами, негідного зватися апостолом, адже переслідував був Божу церкву (1 Кор., 15:9), та благодаттю Божою став «апостолом язичників» (Діян., 22:21; Рим., 11:13), Володимир став просвітителем язичницької Русі, корінням її святості. Адже, «если начаток свят, то и целое; и если корень свят, то и ветви» (Рим., 11:16). Ось чому, либонь, Володимирові в пам'ятках давньоруської писемності відводилася роль виконавця апостольської місії. Так, у «Службі» князеві, що збереглася у складі рукописного збірника кінця XIII – початку XIV ст., зокрема, зазначається:

«Иже Паоула просвѣтомъ избраньствомъ сподоби, и Василия вкупѣ отца рускаго очьныи недугъ отерлъ еси милоститве твои крещениемъ Костянтина вѣрнаго подобникъ и явися Христа в сердци си приимъ и его заповѣди якоже отецъ всеа Руси нучилъ еси»⁵³.

Староруські книжники вдостоїли Володимира епітетом «нового Константина», через що київський князь наполегливо й послідовно уподібнювався до рівноапостольного імператора Константина Великого. Ця подібність

⁴⁹ «Слово о законе и благодати» Ілариона. – С.91.

⁵⁰ Память и похвала князю Рускому Володимеру, како крестися Володимеръ и дети своя крести и всю землю Рускую от конца и до конца, и како крестися баба Володимерова Олга преже Володимера. Списано Ияковом Мнихом / Изд. А.А.Зимин // Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР. – Москва, 1963. – Вып.37. – С.68.

⁵¹ Киево-Печерський патерик / Під. ред. Д.І.Абрамовича. – К., 1930. – С.87.

⁵² Аверинцев С.С. Павел // Його ж. Софія-Логос: Словник. – С.143.

⁵³ Славнитский М. Канонизация св. князя Владимира и службы ему по памятникам XIII–XVII вв. // Странник: Духовный журнал. – Санкт-Петербург, 1888. – Т.2 (май – август). – С.227.

задекларована, насамперед, митрополитом Іларіоном, який, обґрунтовуючи претензії тогочасної київської церковної й політичної еліти на канонізацію Володимира, називав останнього «подобниче великааго Коньстантина – равнооумне, равнолюбче, равночестителю слоужителемь его»⁵⁴. У некролозі на смерть князя, уміщеному в «Повісті временних літ» під 1015 р., стверджується, що Володимир «єсть новьи Костянтинъ великого Рима иже крестивься сам и люди своя тако и съ створи подобно ему»⁵⁵. Цю думку розвиває і Яків Мніх:

«Князь же Володимер поревнова святых мужъ дѣлу и житию ихъ и възлюбил Аврамово житие и подража страньнолюбие его, Иаковлю истину, Моисѣеву кротость, Давыдово безлюбие, Костяньтина царя великого, перваго царя христьянскаго, того подражая правоверие [...] Яко же онъ вѣроу великою и любовью божию подивихся, утверди всю вселенную любовию и вѣроу, и святымъ крещеньемъ просвѣти весь миръ, и законъ божиий по всей вселенѣи заповѣда, и раздруши храмы идольския съ лжеименьными богы, и святыя же церкви по всей вселенѣи постави на хвалу Богу, въ троицѣ славимому, отцю и сыну и святому духу, и крестъ обрете, всего мира спасенье, съ божественною и богомудрою матерью своею святою Оленою и съ чады многы, приведе къ Богу святымъ крещеньемъ бесчисленное множество, и требища бѣсовския потреби, и храмы идольския раздруши, и церквами украси всю вселенную и грады, и заповѣда въ церквахъ памяти святыхъ творити пѣньи и молитвами и праздникы праздновати на славу и на хвалу Богу. Тако же и блаженый князь Володимеръ створи с бабои своеи Олгои»⁵⁶.

Подібні уявлення було міцно засвоєно киево-руською й пізнішою агіографічною традицією. Так, в одному зі списків «Чтения о житии и погублении блаженную страстостперца Бориса и Глеба», де йдеться про перевтілення Володимира з язичника-елліна на християнина, зокрема, сповіщається: «Вчера элинъ Владимиръ нарицаая днестъ крестьян Василии нарицается. Се вторый Костянтинъ в Руси явился»⁵⁷. В одній зі «Служб Володимирові-Василеві», виникнення котрої пов'язується з посвяченням йому одного із храмів, Володимир у черговий раз порівнюється з апостолом Павлом і прославляється

«насамперед як борець за праву віру та її захисник, у чому можна було б передбачити реакцію на монгольське нашествя. Собор руських князів звертається до рівноапостольного Володимира з молитвою про захист від ворогів і перемогу над язичниками. Як Мойсей

⁵⁴ «Слово о законе и благодати» Илариона. – С.96.

⁵⁵ Лаврентьевская летопись. – Стб.130–131.

⁵⁶ Память и похвала князю Рускому Володимеру... – С.68–69. Водночас Яків Мніх ушановує Володимира і як «другого Мойсея» (див.: Там же. – С.74). Цей епітет у ті часи був монопольним надбанням візантійських імператорів.

⁵⁷ Бугославский С.А. Текстология Древней Руси. – Т.2: Древнерусские литературные произведения о Борисе и Глебе / Сост. Ю.А.Артамонов. – Москва, 2007. – Прил.І. – С.575. Пор.: «Вторым ты был еси Константином словом и делом: он во христьянское время родися, и многа лета в эллинстве створил естъ; ты же от варяг родився, но возлюбил еси возлюбившего тя Христа» (див.: Успенский Ф.И. Русское предание о крещении // Санкт-Петербургский филиал Архива РАН. – Ф.116. – Оп.1. – Ед.хр. №96. – Л.9).

колись вивів народ Ізраїлю з єгипетського полону, так і Володимир позбавить свій народ від ідолослужіння. Як колись він, отець всієї Русі, “Костянтина вернаго подобник”, скинув кумирів і відкрив народу заповіді Божі, так і зараз “да допоможе він християнам захистити свою віру від глумлячих над нею”. Усупереч історичній істині, Володимирові приписується навіть звернення до своєї бабки, княгині Ольги. У цілому радіючі інтонація переважає над молитовною, а деякі стихарі справляють враження почерпнутих зі служби Константинові Великому (21 травня): Володимира вдостое-но епітетів “ангела во плоті” та “нового Константина”⁵⁸.

Ушанування Володимира як «другого Константина» (й, одночасно, як «другого Мойсея») не було, як уявляється, виявом суперницьких амбіцій Київської Русі супроти Візантії, а радше виразом ідеї їхньої єдності, спільної участі й належності до єдиної, а отже, і найвищої цивілізації, що охоплювала відтепер як Візантію, так і Русь⁵⁹. Так, у молитві Якова Мніха, якою завершується «Житіє» Володимира, той звертається відразу до обох «царів» – великих правителів, які наवरнули своїх підданих у християнство:

«О святая цѣсаря Костянтине и Володимире, помогаите на противныя сродником ваю, и люди избавляита от всякия бѣды, гречския противныя сродником ваю, и люди избавляита от всякия бѣды, гречския и руския, и о мнѣ, грѣшнемъ, помолится к Богу, яко имущее дерзновение к спасу, да спасуся ваю молитвами, молюся и миль ся вас дѣю писаньемъ грамотица сея малыя, юже похваляю ваю, написах недостойнымъ умомъ и худым и невѣжъственнымъ смыслом. Вы же, святая, молящеся о нас и о людех своихъ, примете на молитву к Богу, святую ваю сыну Бориса и Глѣба, да вси вкупѣ възможете Господа умолити с помощью силы креста честнаго и с молитвами пресвятыя Богородица, господа наша, и со всеми святыми»⁶⁰.

Цими словами старокиївський книжник складає своєрідний гімн народженню християнської країни.

⁵⁸ Подскальски Г. Христианство и богословская литература в Киевской Руси (988–1237 гг.). – С.380–381.

⁵⁹ Шевченко І. Хрещення Київської Русі // Його ж. Україна між Сходом і Заходом... – С.58.

⁶⁰ Память и похвала князю Рускому Володимеру... – С.75.

The article lightening up the prerequisites and behavior of the Christianization process of Kyivan Rus' against the background it's social-political development of the late 10th – early 11th century. The symbolical content of grand transformations, innovated by the Prince Volodymyr Sviatoslavych and the long-term consequences of his right choice is cleared up.

Keywords: Christianization, Kyivan Rus', Volodymyr, Byzantium, church organization.

